

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XL. évf.

September—October

5-ik füzet.

A feltámadás.

A feltámadás ősrégi meséje mindig új, mert mindig igaz marad. Örök életű legenda, de kezdetleges alakjában is fenséges evangéliumi kijelentés. Ennek tartalmából merítette a ker. világ annyi időn keresztül az élet lelelkesítőbb eszméit. Ez volt, a mi a hit és a hitélet örök tüzét ápolta. A vallásnak legszebb virágait ez lehelé elő; ez a mi hirnökünk az örök tavaszról; a sír-üreg borzadályának enyhítő balzsama; szeretetnek meggyászolt öröme; tiszta és kiapadhatatlan kútfeje a legédesebb érzelmeknek, melyek átesörgedeznek az ember szívéen. Az emlékezet kibontja hajnal szárnyait s átrepülve a kétezzer éves idő távolán, csak ama történeteszentésítette sírnál nyugszik meg, mely „pusztán és üresen“ áll, mint „*puszta és üres*“ volt a föld a teremtés homályban eredő reggelén . . .

S habár Jézus feltámadása evangélium szerinti történetében vannak mozzanatok, melyek az értelem előtt az ismeretlenség ködével vannak burkolva; vannak részletek, melyek a legmerészebb keleties népköltészet mindeneket bearanyozó zománczával vannak körülvonva; habár e leírások zengő sorai, ihlett mondásai ma már a bibliai kritika józan fuvallatára inkább csak szétfoslott illusioként, mint tényekként léteznek; s a jelenkor szemüvegén tekintve, szószerinti értelemben valóban azokat tekinteni nem lehet egyébnek, mint a felgyúlt kedély, izzásig hevült agy, költői álom és jelképes beszéd, odaadó és gyermeteg képezet s a mindenek feletti lobogó lelkesedés meleg színekkel festett képének, megvesztegetően szép nyilatkozatának, betükbe öntött symphoniájának és a túlárado szív legszelidebb angyala, a hit idealis lendületű merész szárnyalásának, egy szóval költői toldaléknak az élet mysteriumának magvához ragasztva: mindazáltal ama dicső feltámadás utólérhetetlenül szép alaptényeivel a hívő ember örömmel azonosítja magát, mert a való és a regevilág közti ellentéteket kiegyenlítve, azok

örök életről, halhatatlanságról, új emberi életre való feltámadás lehetőségéről biztositanak minket Megváltónk szavaival: „Én vagyok a feltámadás és az élet, a ki én bennem hiszen, ha meghal is él“. (Ján. ev. XI. 25.)

Mindnyájunk előtt ismeretes, hogy vannak nyugtalan szivek és skeptikus elmék, kik ismerve Jézus feltámadásának történetét, azt kívánják, s joggal kívánhatják, hogy az ész és logika fejtegetéseivel, a valószínűség világosságával derítsük fel a való igazságot, ha már róla beszélünk. S mások megint, kik a mai kor hitével lelkökben, azt állítják, hogy Jézus feltámadása lélektani magyarázatáról le kell mondanunk, mert ama sokat emlegetett „kegyes család“ felvetése nélkül a lelki állapotok nem tudjuk, mint következhetek egymásból; s így azzal foglalkozunk, annak mélyébe bepillantunk sem lehet... Igaz-e ez? Lehetséges-e a másik? Kisértsük meg feleletet nyerni!...

A világmegváltás főhőse, a próféták prófétája pár nappal előbb a kereszti, a gondolat- és érzésszabadság akkori szégyenfájáig alázva bukott el a golgothai véres tragédiában. Szomorú a történet, sötét mint a mélytitkú éj, melynek csillagai kiolták lángjukat. A lelki kin és a gyötrellem egész áradatát zudítja hiveinek lelkére... Elnehezült keblek fájó borongással látták, mint zárult be sírjának ajtaja, hol rövid álmodozás után örök álmodozásnak adatott át porrése; de a sziklanyomás akarát elnémitani övéinek szivedobogását is, s csak azt nem tudhatjuk, vajjon az anyai kebel keserve, vagy a vezérüktől megfosztott harczások megdöbbenése volt-e nagyobb? Vajjon a lelkekből iszonyu terhétől csak a fájdalom vérkönnyűi, vagy valamely üdítő forrásviz fakad-e?...

A zajos világ, mely vértanuságra juttatta, mintha eltemették volna, halál-csendességben van. Ki bolygatná bezárult sírbolt kőfedelét? Ki háborgatná a szétporlás folyamatában levő szív nyugodalmát? „Szent a sír ajtaja, megoldhatatlan titka fenséges — mond a költő, — düh, inger, őrjöngés, kétség, szilaj, szét-tépő fájdalom mind elnémulnak ama nagy úr előtt, melynek neve a sír.“ Igen! Elszárguldott a harezvihar, kielégítést nyert a vérbe markoló orgia! Csak a vértanu igaztalan sorsát érzők keserve nem akar megnyugodni, s az égő sebek fájdalma nem tud elviharzani... A kedélyek hullámai Jezusálemben lecsillapodtak; csak az összetört keblek könnyeit nem lehet csende-

síteni, a költő (Tasso) szavaként: „folyik a fájdalom patakja, mint az elbűvölt fáknak vére a jeruzsálemi erdőben“ ...

Még maga a vidék is, mély busongó hangulat vidéke, mely megfekszí a lelket. Nehéz fellegek s köd borong a tájon. Olyan ez is, mintha fájó szív sirta volna. Reszket a fáknak levele, talán álomdalát suttogja ez is a nagy halottnak a nagy éjszakán, melyből ki tudja lesz-e virradás? Harmatosak a fűszálak, a Golgothán a gyászvirágok. A világ legjobbjának vérverejtéke, s a megváltói mű alkonyatának harmatesöppje tán az?! S ki tudja, nem azt mondja-e mindez: nincs feltámadás!?!...

A keresztény újabb theológiának egyik nagynevű, s új irányt jelölő művelője (Schleiermacher) írja: hogy „a közvetlen kegyes tudat, mely nem egyéb, mint belső szemlélet, hozzá tartozik a vallás lényegéhez. Ebből származik minden vallásos gerjedelem“ ... Ez a gondolat a feltámadás hitére nézve ugyan-csak áll. Sőt e hitet megmagyarázni nekem úgy tetszik, hogy éppen *e szemlélet* a legalkalmasabb. A szemlélt tárgy itt a Jézus sírja, eszméinek élére állított koczkája; a rideg halál sivár partja, a Messiás éjszakája, az istenország reményét eltakaró föld. Képzelet sem kell hozzá, hogy beláthassuk, e szemlélőkhöz nem szól semmi a világon úgy, mint e porok és hamvak, hiszen Jézus halálával az ő egész életük is elborult. Oltár vala e hely, hol oly szívesen áldozza a szem a kebel-fájdalom könnyeit. Sphinx vala e sír, mely jelentést a bensejéből képzeletben hangzó szózatból nyer. Szent hely vala ez, hol jeles írónk (Kemény) szavával élve: „rothadás nélküliek a vértanuk tetei, melyek a lelki tisztulás főhelyein őriztetnek örökké égő lámpák világánál“ ... S joggal tesszük fel, hogy a szemlélet körébe kellett essék itt: a válságos helyzet is, a történelmi sors ... Oda van az evangéliumi kert minden virága, mely három évi lassu növekvés után sarjadzott s minden szem ámulattal nézett — most eltaposva, csak egy utolsó szál tengeti még valahogy életét. Összetépve az üdvvallás könyve, melynek oly gyönyörűen indultak lapjai; csak egy fenmaradt gondolat, melyet leölni nem lehetett, a feltámadás gondolata vív a létezésért. Ki számíthatja ki, minő érzéseket támasztott fokonként e helyzet? De ki tudja az ezer apró okokat, a titkos rugókat is előszámolni, melyek közreműködéséből állanak elő, mint a

szellemi erők resultansai, azok a synthetikus formák, miket mi valóságnak, való tárgyakként nevezünk? Ki ismeri a gondolatnak az agyra, az agynak az ajkakra, a szellemnek a szellemre való hatását, s ezzel egyidejűleg egy elsőleges képnek a szellemenben gyökerezését?... Mivel jelent többet a kép, mikor igazán önálló tárgyat jelent, mint a mikor csak képzeletünk szüleménye? Az érző vagy gondolkozó, de mindenesetre a hatást felvevő szerv mikor, a történet mely pillanatában és mennyiben tett különbséget legelőször a halál s a halál utáni lét közt, mert a feltámadás ott kezdődött, Jézussal csak befejeződött?... Nem tudja ezeket a tudomány, nem tudja élő ember... Nem jó helyen járunk itt tehát. Ezer a megoldhatatlan rejtély a rejtély előtt. S nekünk nem marad egyéb hátra, mint az, hogy keressük, nincse-e más területe a megoldásnak?... Nézetem szerint van!.. Ha a Mester és hívei, a meghalt és élő ember közti közvetlen viszonyra tereljük a szemlélődést. Tegyük ezt. A létezés maga úgy is — a mint a philosophia kifejti — semmi egyebet nem fejez ki, mint azt a viszonyt, mely van valamely tárgy és alany közt...

Mi vala a viszony Jézus és tanítványai közt?... Nem a földi, hanem az égi, a mennyei Atya jobb és balkeze felőli közelségre is kiterjedő izzó kapocs volt ez. Nem a jövőben szétfutó complicált eszmék teremtették csak meg, hanem a meghalt szív s az élő szívek szeretete, mint egy folyam hullámai egyesültek... Elég erős ez arra, hogy elgázzoljon minden alacsonyabb gerjedelmet; elég benső, hogy az együvé tartozás tekintetében ez legyen a leghathatósabb erkölcsi elemek egyike; elég biztos, mert nem tudatból lett előhozva, hanem *nemtudatos* kényszerűséggel... Mi vala most már e viszonyokkal?... Két út között lehetett csak választani. Az egyik az anyag-, másik a szellemvilágé... Az egyik azt mondja: fegyvert szegzek az emberszív ellen, mit hinni mersz, az csalódás; s nincs, hiába akarod — nincs erő, nincs ápoló kéz, mely hited életét megnyujtsa. A másik így szól: hinni akarok s tudásra sincs szükségem, mert érzem, valóban él, „él a szívnek biztató vezére — a varázsdalt pengető remény“. (Petőfi.) Itt — a gyötrő végsemmisség kárhozatja, alvilági szürkésege, egy nihilisticus háttér, mely elrémit kegyetlenségével; amott tul — a boldogság angyala, mely kér: kövesd jó ösztönöd sugalmát, „az én országom nem

e világból való“. Egyiknek látkörében a rejtelmes végű hid, melynek tulsó felénél a lezuhanás vár; másiknak integető virányaiban mosoly lebeg, mely édesen andalító. Innen egy kis csoport tudás; tul — az óriás érzelmek végtelen sora. Itt a tört szívek, a kihalt remények halálfeje; távolabb: a csalódott remény új légköre, a szellemi világrend varázsgyűrűje, mely ha százszor eltörött is, vagy százfélé oszlott is, mindig ugyanazon darab maradt; igen — ott a szív igazsága, mely az idegek félelemkítőréseit tulkiáltja.

Már tudjuk, hogy a szív ez ellentétes indulatoktól hajtva, melyik irányt választotta. De akármelyiket választotta volna, még mindig kérdés, hogy a választást vajjon miféle tényezők döntötték el?...

A fegyveres hatalom állt szemben az ügygyel! Elvette tőle létezési jogát. „Vesszen“-t kiáltott fejére... Ellenére volt tehát az önkény, mely rendszerével tragédiákkal szövö be az eszmék világát; ellenére a pokol kapuinak rászabadított összes erői; s mellette — ki? micsoda? ... két erkölcsi tényező: *az igazság és a czélszerűség*. Jöhetnek-e számításba? Lehetséges-e, hogy a mikor a hatalom az eszének harczósának kivégzi életét, előáll néhány ember, s hogy keresztesse a hatalom számításait — hirdeti: ama felkent nincsen már a sírban, ... feltámadott? Lehet! Mert hatalmas erő az igazság s hatalmas a czélszerűség tudománya. Az emberiség életében rengeteg szerepet játszik mindakettő. Czélszerűség, mikor a körülmények vaskényszere alatt nincs más módszer, mint a nyugodt várakozás a jobb idő után, mikor megvalósulhat, a mi a szív alatt elfedezve fekszik. De elnyomatásunk miatt még rokonszenvet is kelthetünk mások előtt; a csapás folytán még lelkesíteni is lehet. S igazság, mikor a föltámadt tenger gonoszság, a tomboló bosszú sötét óráin is nagy vigasztalásunkra tudjuk, hogy nekünk van igazunk. Isteni erővel ható az igazság, bámulást érdemlő dús forrása a szívnek ilyenkor --- a mult. Igen! Ezekben nagy erő fekszik. Sokszor mozdultak meg ezek, mint történelmi erőtényezők. Sokszor láttuk már miattuk eloszlan a kételyt. S lön — nem várt eredmény. Így a jelen esetben is!... Úgy tetszett, hogy a nagy halott még sírjában is erősebb hitvány gyilkosainál. Az a hant, mely szent tetemeit földi, elégtételért kiált az égre. Az a palást, melyet széttéptek — lerí már az osztakozókról. Az a kőkoporsó ürege

kalapács ütések alatt sem kongott rémesebben, mint a minő rettenetes lesz az ítélet, mely az elnyomók fejére gyűl...

S nem hiányzott bizonyynyal a vágy sem, hogy egyre magasabbra vigye őket az új fordulat ösvényein. S ez oly könnyen érthető. Hiszen ha a szellemi örökség az a forrás, mely soha ki nem apad, s mely csak annál gazdagabban buzog, minél többen és többen meritnek belőle: mi van abban különös, ha Jézus szellemi végrendelete, a nehéz, de szent örökség a letört szíveknek új erőt önt kiszáradt ereibe? Vagy ha igaz, mi a britt költő szavában zeng, hogy: „a sebzett szívet a fülön át gyógyítani nem lehet”: miért vádoljuk azt, ha nem fült bele az elnyelő kétségbe, hanem magából — bár az észtól nyert képzetekkel vegyítve — kiforrt a maga vigaszát, érzelmeit?...

Előttem mindez az igazság, a czélszerűség, s a magasra vivő vágyakozás illetékességi szempontjából igazolt. De még világosabb beigazolást nyer e nagyfontosságú kérdés, ha magukat a szemlélő tanítványokat tekintjük.

Körülöttük dübörögtek le az események. Ezek éltek akkor, midőn — Lang szerint — „Jézus az emberiséget a mennyország titokteljes lakodalmán megrészegítette“. Ezek azok, kiknek egész lényével — mint fennebb láttuk — összeforrott Jézus egyénisége. Kiknek szemében a boldogságnak és Krisztusnak olyan egy volt a létezésük, mint a szivárványnak együvé kapcsolt színei. Jézus élete előttük az eszmék élete; halála az eszmék bukása; jövője, az eszmék feltámadása volt és lehetett... Agyuknak képtára telve emlékekkel! Hitükből cultust csináltak. A feltámadás kiválóságot, dicsőséget jelentett nekik. Szívök, a maguk gyönyörűségére e gondolat előtt önként nyílt meg. Emlékezetük sem a meddő kesergés, hanem egy menthető illusio-keltés!... Ők a hitnek első fanatikusai. Mint a vak, csak álmában lát, úgy látják álmukban a megsejtett valót; a szív bensejéből fakadt világosságot, mit aztán valónak hirdetnek... A vágy szívöknek exaltalt és kimondhatatlan gyönyörűsége. A feltámadás eszméje a tavaszi napsugárral köszönt be kedélyvilágukba; s akkordban zeng lelkületükkel. Az izgalom pirja, mely arezukon ül, az új korszak hajnalhasadása!... Tudják, hogy mindennek vége, de nem hiszik el; elhinni nem tudják, hogy a vég egyenlő a végsemmiséggel; s várnak valami csodára, a Jézus geniejének csodás eruptiojára. Jobban biznak

annak a megszakadt életnek élet-erejében, a keblökben szendergő jogos szenvedélyek erős hullámszásában, mint tartanak a halállal rendelkező zsarnok hatalomnak minden rettenetességétől . . . Aztán tudjuk, hogy az ábrándozó azt találja meg a légtelenben, mit legjobban óhajt . . . Ezer jelt lát, mert jelt keres maga körül arra, hogy jövőben minden változik, hogy az emberiség nagy események küszöbe előtt áll. Az égbolt egy uszó kék fátyol, mely mögött a megsejtett való rejtőzik. Körülte a légtelen valami hullámos illusio-uszály forró, izzó suttogása: bizonyynyal az új élet ébredésének, az újjászületés melegének reszkető lehe; benne tán valami kábitóan illatos susogás vibrál, bizonyynyal az intő kor lelkének suhogása ez . . . Még a síri sötétség is, csak az igazság csillagának tündöklését mozdítja elő . . . Psychológiája: hogy a mi lelkét betölti, azt érvényesíteni kötelesség; ellenben nem törődni vele, mulasztás! . . . Lelkét huzza valami, mert a kolossalis nagyság körvonalai ellenállhatatlan vonzalommal bírnak. Kezében a pozitív tudás, s még sem hisz, nem tud hinni a rothadásban. A mint várakozását sem tudja tetszés szerint megszüntetni. Vár azért, mert vár. S várakozásából erő fejlődik ki, mely az emberbe hitet tud sugallani s melynek hatása akkor is megmarad, midőn ninesen a kit várnia. Ilyen a hívő! Semmit sem tud. De mindent érez. S hite annál erősebb, minél jobban érez.

S hogy ez így helyénvaló volt, erre nézve nézzük meg e hitnek idejét. Mert kétségtelen igaz, hogy hitők más nem lehetett, mint a mi megfelelt az akkori miveltségi foknak, bár Isten arra az időre adta légyen nekik a kijelentés félelmet-döntő erejét, a szivek chaoszában a legfénylőbb „*fiat lux*“-ot!! . . . Mi volt a kor nézete az eszmék jövőjéről? . . . Eltemetett eszméknek felszínre hozatala iránt, egyes kiváló nagy alakoknak időről-időre való megtestesítése által, a zsidó népnek kiváló gyakorlati érzéke volt. Mózeset és Ilyést s a legfensőbb angyalt megtestesülve sokszor látta már. Ha e jellemző faji vonás befolyást gyakorolhatott a feltámadás hitének keletkezésére, ez abban állott, hogy a jézusi eszmék megkötöttségének, halálos lethargiájának Jézus testi feltámadása által adott új lendületet. S hogy éppen ez által akart lendületet adni, oka nem egyéb, minthogy méltóbb testet és köntöst, mint az „emberek emberé“ volt, nem találhatott az isteni eszmének; csak ő vala méltó az

ő ügyéhez, maga magához! . . Ime az eszme, melynek szolgálatában áll a testi feltámadás! Eredménye csak a hirdetés folytatásának buzgóságától lett feltételezve. S én ebben igazán csak egyet nem tudok felfogni. Azt, hogy mily igazságtalanságnak kellett ott történnie, hol még oly egyszerű férfiak is egyszerre világrendítő terveken törhetik fejük? Mekkora lehetett az ármány sötétsége, mikor a mécsek világai is csillagként ragyogtak? Minő mérleget állíthatott föl bennök a történet, hogy annak ingadozó nyelvét egyszerre a vesztők javára tudta dönteni az idő, hogy feldult lelkületek kapkodása az autosuggestionnak éppen legmerészebb, de erélyben és bájban leggazdagabb képét, Jézusnak a sírból való kilépését tette magáévá??...

De itt mintha hallanám az ellenvetést. Hiszen a testi feltámadást lehetetlen, hogy hitték volna. Pedig ez, csak ma lehetetlen. Ma, mikor a költő (Hugó V.) szavainak igazát magunk is érezzük, hogy „midőn az ég, a mélység, a sír, az örökkévalóság ki van tárva előttünk, akkor voltaképpen hozzáférhetetlennek, elzártnak, elfalazottnak érzünk mindent“. Ma, mikor tapasztalatunk tanuja, hogy a sírontuli lét birtoklása „testben“ lehetetlen . . . Akkor a hívő tanítványoknak az örök rejtély ily megoldása, még tán fegyveres örök mellett is kivihetőnek látszott. Sőt ők még csak az érzéki formával segíthettek magukon, Jézus testi feltámadásával ajkukon. Pál apostolnak a feltámadás már mást jelentett. De az első hívőknek ez volt a nyílás, melybe gondolatuk a jövőről, behatolt. Ez a harsona, melyben Mesterüknek dicső hatalmu szavai, lángsugarai omlottak ki. S hangsúlyozhatjuk, hogy a meddő abstractiók útvesztője kész veszedelme s a halogatás pedig meghiusulása lett volna az eszmének.

Jézusnak tehát testi feltámadását hitték, bármit higyjünk mi . . . Sietünk azonban utánna tenni, hogy e hitnek ez vagy más újabb és elfogadhatóbb alakjában való megszilárdításában már nemcsak a zsidós képzet vagy a jövőre néző spekulatív szellem voltak a ható tényezők. Ezek voltak első mozgató erői! De azért tulfontosoknak tévedés lenne mégis ezeket tartanunk. Hisz' a zsidós képzet csak nem lehetett mindenekfeletti tekintély, — bárha még szakítani sem tudtak vele — a zsidó vallás reformatorai előtt! . . A történelmi speculatio ily nagy fontossága pedig szintén kérdéses lehet, hiszen érezni és tudni azt, hogy

a történelem világításában állnak, tudni, hogy a fény, mely a Jézus sírja mellett rájuk esik, a történelem fénye, könnyü belátni, hogy ilyenkor az erő fogyni és nem fokozódni szokott, s kicsiny-ségünk, vagy esekélyszámú követőnk és elvbarátunk tudatában minden igazunk mellett „az öntudat belőlünk mind gyávnát esinál s az elszántság természetes színét halványra betegíti“. (Shakespeare.)

Mit mondunk tehát? Azt, hogy a zsidós képzet és a történelmi szerepnek eleven érzete még csak halvány körvonalai-ban szabták meg a feltámadás concret alakját; de a mi ennek benső tartalmát illeti, azt több s más tényező tette és terem-tette meg.

A lelkeket égető létfenntartás nemes ösztöne, a messiásságot lehelő mult elementaris ereje tette ezt; tette abból a fullasztó halál-eszmékkal terhelt atmospherából való kiszabadulási szent vágy, önérzeti követelmény és lelki szükség, mely legjobban megegyezett a világ üdvözítőjét váró kor akkori hangulatával; az az erős hajlam, az a romokon tultekintő ihlettség tette, mely rokonszenvet tanusit mindaz iránt, a mi fő'dfeletti, mystikus és szellemi; a hívó hit naiv képzelete tette, mely a való életet nem birta elválasztani attól, a mi tetszélet s a világ prófétá-jának testéből készítette az átjárót a természeti és a szellemi világ közt; tette a Kelet kimerithetetlen hitbeli ihlete, mely elbűvöli a képzeletet, s délvidéki gondolatébresztő meleg képzelete mely eszményképeket rajzol a sír titkokat őriző falára, s a mely elébe vágott a történelmi fejlődésnek, s megnyitotta a koporsót, mely a jövőben amúgy is megnyilt volna; tette a szív inspiratiója, mely káprázatos látomásokban tört ki, tette az a lelki, kedélyi és sajátóságos idegállapot, melyben születnek az úgynevezett telepathikus jelenségek, a távolbaérzés esetei, mikor a szem lát, a fül hall, s mindez csak az idegek vibra-tiója; tette a szokás a megjövendölt s előre leirt Messiás meg-állapított története iránt; tette a szívós ragaszkodás az új üdvö-zülés bűvös erejéhez; tette az a viharral daczó, a hegyeket is mozgatni vélő hitnek ereje, mely mindent elérhet, mindent legyőzhet, a mig tudása nincs; tette a szeretet, mely Jézus lelke vala s melylyel most tanítványai, mint lehelettel érintették a port; tette az a vallás, mely szemükben Krisztus megtes-tesülése, s a mely most támasz nélkül látszék maradni a sötét-

ség rémlátományai előtt; tette az a szent leborulás, mely az áhitat ihlettségét löveli a fölszárnyaló gondolatokba; tette a zugó érzéshullámokból ragyogó fényben kibontakozó feltámadásnak magasba törő eszméje; tette az izgalomtól lüktető, szint és életet, örök életet beszélő epochalis igék erőbeli emelkedése, melyekben az a test minden ízében élt és vonaglott még; — — — ezek teremtették meg a feltámadás magasztos tényét, vagyis egyszóval kifejezve az, a mi megteremtette minden népeknél, minden időben — a mythológiát... Igen! A bánatnak, a megdöbbenésnek, a félelemnek, a resignationnak s minden más érzelemnek és indulatnak elejébe lépett a hitnek angyala s lett átalakulás, következtek a meglepetések!... A kit, látni többé nem, csak érezni lehetett, ki oly szívhez szólóan tudta beszéltetni a természetet s ki által hallgatóiban addig nem sejtett lelki erők támadtak föl, Jézus, az érzékeny lelkek ama sajátságos természeténél fogva, hogy ezek rendszerint előteremtik és kivetitik mindazokat a képzeteket, melyeknek fogalma az elmébe került, mint egy tükörbeli alak, a hit balzsamos kertjében, a szívben, szeretet dicsfényétől körülsugározva, s az élet színétől övezve — képzeletök előtt — megjelent. Néma volt a kőkoporsó, hogy hangot ejtsen a sír titkai felől, hol porban fekszik, a ki égre méltó, de csak annál hangosabban beszélt a lelköket átkarolva tartó istenhit. Sziveikben, melylyel oly közel valának Jézushoz, már addig is benn mozgott a Megváltó leendő föltámadása; de most a rideg valóság kietlen helyén, a multak avarjából támadt visszhangoknál csak új hatást éreznek lelkökre szállani s az addig is nyilvánulni törekvő gondolat új erőben nyer kifejlődést, valóban testet ölt... Hang csendül a ködlepte mélyben, a kebelben a Messiásról; új érzés fakad a szív bensejében a keresztről, s az igazság csatamezejéről, hol a legnagyobb bajnokok szoktak elvérzeni; lecsúszik a fátyol a próféták lángpallósáról, mely üggyársukért mindig kész lesujtani; lángot vet, mi eddig lassu tűz gyanánt pislogott; fényre a megsejtett jövő a szív aknáiból, az élet álma átolvad a nagy álomtalanságba; megjelen egy kép az élet keretéből kitépve; reményök a sírről nő, tengerhabként duzzad föl, föl a magasságba; új haladást vesz a megszakadt út az ideálok felé, fölzendül a sirkert, hol a szellemi kovász meg nem rothadhat, mert a meddő százév történelmét már is ragyogó eseménynyé avatta; s kihez oda

valának füzve a vérnek és szeretetnek, az életnek és halálnak, három év küzdelmeinek s évszázak nemzeti aspiratióinak minden hatalmával, annak alakja e behatások alatt érzékszerveik elé állt; a régi vágy jövőbe érző profetiával telt meg; a szellemi és lelki egységnek, Jézus közellétének és visszajövetelének köteléke közöttük feltámadott. S aztán Krisztus élt; élt bennök, mint hit és szeretet. Feltámadott; feltámadott bennök, mint sugallat és kijelentés, egész lényöket átható enthusiasmus. S ezek által lőn „élet és feltámadás“ — a mint ígérte. S ugyancsak ezek által lett a visszatért, a megjelent, a meg nem rothadott, a halálon győző, testileg néhány boldog szemnek feltámadott Krisztus, a mint az első hívők kezdetleges, homályos hite, majd pedig a görög szellem befolyása alkotá.

Csodák sohasem történtek!... De azért csodákat mindig látott és mindig lát a hívő képzelet...

Csodálkozzunk-e mi, hogy a véráztatta mezőből a termékenység gazdag kalászhai termettek elő?... Csodálkozzunk-e, hogy a kegyességnek és a kegyeletnek nemes alakjai előtt, mikor felvetődött a sírnak rejtélye, talánya, — a szunyadó ösztön, s a szerető rajongás, mely tullobogja a számitó gondolatokat, lelkök elé rajzolt óhajtaiknak megfelelő új lelki látomást?... Csodálkozzunk-e, hogy annál a sírnál, hol az igazság szelleme virraszt, a lélek ott mintegy fölolvad az igazság bűbájában s elmerülve benne csak, egyedül csak érezni tud, mintegy mély álmon által? Csodálkozzunk-e, hogy a Messiás föltámadása, mely mindenek fölött tisztázott kérdés volt a zsidó fölfogás előtt elméletben, im' a tanítványok által tisztázva lett a gyakorlatban is? S a dolgok valósága ennek körvonala szerint jutott érvényre?... Csodálkozzunk-e, hogy a feltámadás hite egy kezdetleges alakban — a babonás alakban — nyer kifejlődést, mikor az utód még ma is a legendák arany szálaiból fon szemfedőt hőse koporsójára?... Csodálkozzunk-e, hogy az az elemi igazság, hogy a sír mélyén holt bizonyossággal csak por és hamu van, földi takarója annak, a mi nem por, a legcsodálatosabb átalakulások egyikén megy által; mikor oly természetes, hogy a Jézus, kinek élete új élet volt nekik, életerejénél fogva bennök csirákat hajt?... Csodálkozzunk-e, hogy e hit lett a gyúpontja az evangéliumnak, mikor tudjuk, hogy bizony „hiábavaló“ lett volna az apostolok minden prédikálása, ha

közöttük és bennök valóban nem támadnak föl a krisztusi holt eszmék?... Csodálkozunk-e, hogy a ki életében már meghalt a bűnnek, a legborzasztóbb halálnak számára, az bekövetkezett halálában is élni és föltámadni látszék az élet nagy céljának elérésére; s ki életével és cselekedeteivel beszélte ki örök időkre szóló tanait, az most „tanai“-val s halálával megnyitja az új élet kezdetét s hirül adja a halhatatlanságot?... Csodálkozunk-e, hogy Jézus halála miatti reményvesztett helyzetből kivezető útát a feltámadás nyit, s ennek a szeretet ad lelket?... Szóval csodálkozunk-e egy tényen, melyet fájó lelkek Jézus sírjába rebegtek, s mely azután és azóta többször ismétlődhetett, s több alakot öltött; de a mely — tudjuk — nem annyira a sírből kifelé, hanem a sírba befelé folyt le?!...

Nem! Nem!...

De nem is a csodás vonások bámulatában, a legenda észfelettségében van a feltámadás mindig igaz hitének jelentősége! Különben rajta, mint olyanon telnék be az ó-testamentumi rege igaza: hogy a hitigazság az egyszer elhagyott és túlhaladott álláspontra akaró visszatérésben érzés és értelem nélküli bálványnyá változik. Nem ebben a gyermekkori értelmezésben találok én föl a hitnek jelentőségét. Hanem abban, hogy Bunsennel „a semita gondolatot a Japhet nyelvére lefordítva“, — Jézus sírjából, mint szentek szentjéből látjuk lelkünk halhatatlanságának igazságát, felhőből fészlő alakként, ragyogó sugárral kijönni. Van abban e hitnek jelentősége, hogy a mythikus keretből halad elé világossá lett emberi célunk. Van abban, hogy az erkölcsi törvény legfőbb parancsa szerint nekünk is, mindnyájunknak folytonosan fel kell támadnunk új emberi életre. Van abban, hogyha már követeltetik a tökéletes jónak, szépnek és igaznak követése, már pedig Kant korszakalkotó munkásságának nagy eredménye szerint követeltetik: akkor szükséges, hogy végtelen progressusban közeledhessünk ahhoz; ez a végtelen progressus pedig csakis végnélküli időben képzelhető el, minek következtében személyiségünk létének is időben végtelennek kell lennie. Van abban e hitnek jelentősége, hogy a mint egy jeles bölcész (Böhm K.) is, az ismeret birodalmában is megtalálta: „a kielégedés problémája az ember végcéljának kutatására vezet, mely a halhatatlanság gondolatába szakad“...

Ezekben van a feltámadás ősrégi hitének mai jelentősége. S nekem ez a hit a fennebbiekben látható logikai kapcsolatoknak, valamint keletkezhetése lélektani lehetőségének magyarázatában és jelentőségében több és magasztosabb minden phantastikus hitnél. Több, mert így benne igazán látom a vallás gyakorlati értékének kezdetét, az én halhatatlanságomnak is kezességét. Magasztosabb, mert ez alakban benne lappang az élet összes reményeinek, s az ég mélységeibe is beható szeretetnek apologiája!!...

BÖLÖNY VILMOS.

Megnyitó beszéd

Dr. Martineau születésének 100-dik évfordulója alkalmából.*

Dr. Martineau Jakab nagy szellemével az emlékezet világánál foglalkozni gyűltünk egybe ez uttal az ő születésének 100-dik évfordulója alkalmából. S kiváló örömökre szolgál, hogy papnevelő intézetünk által rendezett ez ünnepélyt én nyithatom meg, a ki szintén szerencsés voltam, 1859-ben, a mikor Londonban voltam, Angliának az újabb korban e kimagasló bölcsészét s az angol unitárius egyháznak egy félszázadon át szellemi vezérét személyesen is megismerni. Elevenen emlékszem, mily szívesen fogadott családjával együtt, a mikor házába beléptem s mint magyarországi unitárius egyházunkból néhai Buzogány Áron barátommal akkor első kiküldöttei, nála bemutatkoztunk. Hallottam őt mint lelkészt egyházi beszédet s mint tanárt előadást tartani s ma is kedves emlékül őrzöm könyveim között „Studies of Christianity» (Tanulmányok a kereszténységről) ezimű művét, a melylyel elbucsuzásomkor megajándékozott s a melyből egy tanulmánya: „A keresztény hit öt pontja“ ezimmel közelebbről anyanyelvünkön is megjelent s közkézen forog.

Mindezek a kedves emlékek ez ünnepélyen megújulnak lelkemben s a mint mondám, örömökre szolgál, hogy ez ünnepélyhez néhány szóval én is hozzá járulhatok. A mi ünnepélyünk, természetesen, nem lehet oly fényes és széleskörű, mint a minővel angol és amerikai testvéreink megünnepelték a Dr. Martineau születésének 100-dik évfordulóját. Mert az ő nagy szellemének fényözönéből hozzánk talán csak tört sugarak juthattak el. De mulasztást követnénk el, ha e tört sugarakat is nem fognók fel s ha gyenge mécsvilágnál és szűkebb körben is nem áldoznánk a nagy férfi emlékének, a mint ezt hazánk-

* A papnevelő intézet által rendezett ünnepélyen 1905. jun.